

**KONTROVERZE O NJEMAČKOJ KULTURNOJ
ORIJENTACIJI U HRVATSKOM NARODNOM PREPORODU:
NJEMAČKI JEZIK U HRVATSKOJ SVAKODNEVICI,
1835.-1848.**

U hrvatskoj historiografiji još je uvijek otvoreno pitanje statusa i funkcija njemačkog jezika u procesu hrvatske nacionalne integracije i rane modernizacije hrvatskog društva u prvoj polovici 19. stoljeća, napose u razdoblju hrvatskoga narodnog preporoda, odnosno ilirskog pokreta (1835.-1848.). Nasuprot tradicijski ukorijenjenim uvjerenjima o njemačkome kao jednom od najvećih prepreka u konstituiranju suvremenoga hrvatskog jezika i nacije, odavno je neprijeporno da odnos spram njemačkog jezika i kulture u hrvatskoj situaciji 19. stoljeća nije bio jednodimenzionalan. Ovaj članak polazi od pretpostavke da je i komunikacijski i simbolički njemački jezik u hrvatskom slučaju jedan od bitnih medija i instrumenata u lingvističkim i kulturnim transferima brojnih europskih vrijednosti i praksi koje su bile bitne za modernizacijske transformacije hrvatskog društva, kulture i politike te gospodarstva, odnosno za konstituiranje moderne hrvatske nacije. Istovremeno su ti njemački posredovani transferi imali za cilj i hrvatsku jezičnu i kulturnu emancipaciju, odnosno samoodređenje na slavističkim etnolingvalnim i kulturnim pretpostavkama.

Rasprava o njemačkom jeziku u hrvatskom društvu i kulturi u razdoblju “hrvatskoga narodnog preporoda” (1835.-1848.) danas nužno uključuje više pretpostavki znanstvene, kulturne pa i nacionalnoideološke naravi. Ne ulazeći na ovom mjestu detaljnije u raspravu o tim pretpostavkama, istakao bih najnužnije, a to je da je danas sve manji broj povjesničara koji prihvaćaju pojam “hrvatskoga narodnog preporoda” kao sinonim za “ilirski pokret”, dakle, za pokret hrvatskoga jezičnog i kulturnog nacionalizma u (južno)slavenskom obzorju. Drugo, ukoliko je riječ o

povjesničarima koji temeljnu problematiku hrvatske povijesti 19. stoljeća istražuju kao problematiku modernizacije hrvatskog društva i hrvatske nacionalne integracije, pojam “hrvatskoga narodnog preporoda” samo je uvjetno funkcionalan pa se i otvorena jezična pitanja u posljednjih dvadeset, trideset godina nužno postavljaju drugačije nego što je to tradicijski uobičajeno u hrvatskoj historiografiji. Treće, ukoliko je riječ o “neoromantičarskim” (izraz je moj!) interpretacijama hrvatske povijesti u posljednjih petnaest do dvadeset godina – onima koje na prvom mjestu ističu “tićučljeta” trajanja i vrijednosti u hrvatskoj povijesti i kulturi – čitava se problematika razdoblja 1835.-1848. suštinski prevrednuje i postavlja na način koji prelazi granice onoga što bih u ovom radu mogao problematizirati.

S time u vezi htio bih odrediti svoj pristup naznačenoj temi. Iako temeljnu kulturološku i jezičnu problematiku hrvatske povijesti prve polovice 19. stoljeća istražujem u biti u modernizacijskim i nacionalnointegracijskim kontekstima, ovom ću prilikom učiniti nešto drugo. Ograničit ću se na problematizaciju “ilirske” autopercepcije hrvatskih preporoditelja, tj., hrvatske nacionalne elite tog doba sa stajališta ispitivanja njihova odnosa prema njemačkom jeziku i kulturi u hrvatskom društvu tog doba. Dakle, htio bih ispitati jesu li pripadnici hrvatske nacionalne elite njemačku jezičnu komunikaciju i njemačke kulturne transfere u hrvatskom društvu tog doba smatrali funkcionalnima ili disfunkcionalnima sa stajališta svojih razumijevanja hrvatskog jezika i hrvatske kulture, odnosno, hrvatskih nacionalnih interesa. Da bih to učinio, iskoristit ću prije svega njihove vlastite iskaze, a naročito one u “Ich-Form”.

Pojam “hrvatska nacionalna elita” odnosi se na one pripadnike različitih društvenih slojeva hrvatskog društva koji su se u to doba identificirali sa slavistički postavljenim problemom konstituiranja moderne hrvatske kulture i modernoga hrvatskog jezika. Ono što ih je tada povezivalo bila je prije svega kultura hrvatskoga “Bildungsbürgertum”, a manje socijalna i statusna podudarnost interesa. Među njima je bilo pripadnika hrvatskog plemstva, uglavnom srednjeg i nižeg, ali i pripadnika različitih slojeva građanstva, pa i ljudi seljačkog podrijetla, najčešće iz Hrvatske vojne krajine. Etnički – u tradicijskom smislu – većinom su bili Hrvati, ali je vrlo važno imati na umu da su razmjerno brojni bili među njima bili i oni koji su etnički potjecali iz drugih zajednica, počevši s Ljudevitom Gajem, najutjecajnijom osobom hrvatske nacionalne elite tog doba, čija je obitelj uveliko bila njemačkog podrijetla, u svakom slučaju njemačke akulturiranosti. Udio katolika je bio razmjerno još veći, ali je u hrvatskoj nacionalnoj eliti bilo i pravoslavnih pa i pripadnika drugih vjeroispovijesti.

Drugo, većina pripadnika hrvatske nacionalne elite u to doba potjecala je najvećim dijelom iz različitih gradskih i seoskih sredina današnje sjeverozapadne Hrvatske, sa Zagrebom u središtu. U prvoj polovici 19. stoljeća taj je prostor bio jezgra civilne ili provincijalne Hrvatske, nasuprot Hrvatskoj Vojnoj krajini, a bio je višestruko različit od prostora civilne ili provincijalne Slavonije, nasuprot kojoj je u to doba također postojala Slavonska vojna krajina. Prostor civilne Hrvatske u to je

D. ROKSANDIĆ, KONTROVERZE O NJEMAČKOJ KULTURNOJ ...

doba bio još više različit od austrijskih pokrajina Istre i Dalmacije, koje su postale habsburškim posjedima nakon sloma Mletačke Republike 1797. godine te konačno nakon francuskog "intermezza" (1805.-1813/1814.), odredbama Bečkog kongresa 1815. godine. Brojnijih rasutih hrvatskih etničkih skupina bilo je u različitim dijelovima Ugarske od krajnjeg istoka zemlje (Banat) do krajnjeg zapada (Gradišće) te u različitim prostorima u smjeru Budima i Pešte, odnosno, Požuna. Veće homogene skupine hrvatskog katoličkog stanovništva živjele su u to doba u osmanskoj Bosni i Hercegovini, izmiješane s ukupno brojnijim bosanskohercegovačkim muslimanima i pravoslavnim Srbima. Međutim, u ovom radu zanimat će nas ponajviše područje civilne Hrvatske, dakle područje Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije, središnji prostor modernizacijskih i nacionalnointegracijskih procesa u hrvatskom društvu u čitavu 19. stoljeću.

Jezici usmene i pisane komunikacije u hrvatskom prostoru u kasnom srednjem i ranom novom vijeku

Sve do 16. stoljeća upotreba njemačkog jezika u hrvatskim zemljama, a posebice u današnjoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj (tadašnjoj "Slavonia Superior"), ograničena je ponajviše na gradove poput Varaždina i Zagreba. Njemački je jezik do tada bio marginalni fenomen urbane kulture duž granice sa Štajerskom i Kranjskom, tj. duž granice sa Svetim Rimskim Carstvom. Kada je o govorima riječ, ogromna većina stanovništva je govorila hrvatske dijalekte (kajkavski, čakavski i štokavski), koji su do 15.-16. stoljeća teritorijalno bili uveliko drugačije distribuirani nego što je to slučaj nakon 16. stoljeća. Osmanska osvajanja, kao i etno- i lingvo-demografske promjene s njima u vezi, bitno su suzile prostor upotrebe čakavskog i znatno suzile prostor upotrebe kajkavskog dijalekta, a bitno proširile prostor upotrebe štokavskog u različitim njegovim izgovorima. Štokavski dijalekt u hrvatskim zemljama tog doba su koristili i Hrvati i Bošnjaci i Srbi, ali sve do kraja 17. stoljeća najvećim dijelom kao podanici Osmanskog Carstva, žitelji "Turske Hrvatske".

Kada je riječ o jezicima hrvatske pismenosti do toga doba, premoć latinskoga je bila neupitna kada je riječ i o duhovnim i o svjetovnim potrebama. Hrvatska kultura "ancien régime", s latinskim kao službenim staleškim jezikom, traje do 1847. godine, kao nigdje drugdje u Europi! Europske konotacije hrvatske kulture kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka bile su ponajviše "zajamčene" upravo upotrebom latinskoga, koja u načelu, kada je o pisanoj kulturi riječ, nije imala granice. S druge strane, hrvatska kulturna središta su se sve do kasnog srednjeg vijeka nalazila ponajviše u jadranskim prostorima, dakle, bila su sastavni dio sredozemne kulture, a to znači da se osim latinskog funkcionalno upotrebljavao i talijanski jezik, kao i različiti autohtoni romanski dijalekti kasnoantičkog podrijetla u Dalmaciji i Istri, ali i u kontinentalnoj unutrašnjosti (sporno pitanje etnolingvalnog podrijetla Vlaha!).

Upotreba talijanskog, posebno venecijanskog dijalekta, bila je sve učestalija poslije početka 15. stoljeća, tj., nakon što se Mletačka Republika ustalila na većem dijelu jadranskih otoka i u većini gradova duž istočnojadranske obale. Iako su osmanska osvajanja sve do Kandijskog i Morejskog rata silno bila ograničila područje pod mletačkom vlašću, upotreba talijanskog, kao i latinskog, bila je u usponu što zbog potreba katoličke obnove nakon Tridentskog koncila, tako i zbog kontinuiranog školovanja razmjerno brojnih Hrvata u Italiji. Upotreba talijanskog kao službenog jezika te primarnog jezika urbane kulture ostat će u osnovi neupitna u razdoblju austrijske vlasti u Istri i Dalmaciji nakon 1815. godine, u čitavu razdoblju do 1848. godine. Pritom treba izdvojiti posebni slučaj *de facto* samostalne Dubrovačke Republike, u kojoj su se funkcionalno upotrebljavali i vrlo kultivirani urbani jezik, koji je i tada i kasnije jedno od glavnih uporišta hrvatske jezične standardizacije, ali isto tako i talijanski i latinski jezik.

Do toga je doba inače postojao već skoro polutisućljetni kontinuitet pisanja hrvatskom redakcijom staroslavenskog jezika te regionalnim jezicima hrvatske pismenosti, koji u renesansi dosežu svoju punu stvaralačku zrelost. Pisma hrvatske pismenosti su bila na prvom mjestu glagoljica, potom ćirilica, a od kraja srednjeg vijeka i početka novog vijeka bila je to sve učestalije – latinica, koja je već u 17. stoljeću konačno prevladala.

Upotreba njemačkog naglo se širila u 16. stoljeću i to ponajviše sa sve većim udjelom unutrašnjo-austrijskog plemstva i “njemačkih” plaćenika u imperijalnoj vojno-krajiškoj službi, u praktično neprekinutim ratovima s Osmanlijama i to sve dublje u unutrašnjosti hrvatskog etničkog prostora sve do Sisačkog rata (1592.-1606.). Što se više teritorijalizirala Vojna krajina u razdoblju poslije Bručke libele (Brücker Libell, 1578.), njemački jezik je sporo, ali ustrajno sve više postajao komunikacijski jezik na čitavu vojnokrajiškom prostoru od Varaždina i Koprivnice do Senja. Međutim, u vojnokrajiškom prostoru nije bilo ozbiljnijeg obrazovnog sustava, čak ni za vojno-krajiške potrebe, sve do druge polovice 18. stoljeća, tako da je kulturna asimilacija njemačkog jezika među krajišnicima – čak i onima hijerarhijski više pozicioniranim – dugo ostala rudimentarna, svedena na krajnje uprošćene obrasce njemačke jezične komunikacije. Opreka prema praksi vojnokrajiške administracije, koja je i prije i poslije 1578. godine redovito primarno funkcionirala na njemačkom jeziku, bila je tim veća. Kada je o Vojnoj krajini riječ, stanje će se znatnije početi mijenjati tek poslije marijaterezijanskih i jozefinskih reformi, s razvitkom vojnokrajiškog školstva u Vojnoj krajini, Grazu i Beču. Vrhunac germanizacije bit će dosegnut jozefinističkim patentom o obaveznoj službenoj upotrebi njemačkog jezika u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji (1784.), kojim je službena upotreba njemačkog jezika protegnuta i na područje Civilne Hrvatske i Slavonije. Iako je ta obveza, koju su hrvatski i slavonski staleži doživljavali kao veliko poniženje, ukinuta 1790. godine, hrvatska urbana

D. ROKSANDIĆ, KONTROVERZE O NJEMAČKOJ KULTURNOJ ...

kultura 18. i prve polovice 19. stoljeća duboko je bila prožeta njemačkim jezikom i njemačkom kulturom.¹(*)

Ukratko, njemački se jezik kao jezik među Hrvatima i Mađarima javljao u to doba kao “novotarija”! S druge strane, bio je to jezik povlaštenih!

Tome su uzrok dijelom bile i migracije urbanog stanovništva iz zemalja njemačkog jezika ili pak zemalja gdje je njemački dijelom bio govorni jezik i slavenskog življa (slovenski i češki slučaj), ali je još važnije da su protomodernizacijski, dakle, civilizacijski i kulturni transferi iz Srednje Europe, redovito bili njemački posredovani.

Nakon 1699. godine – kada se vlast Habsburgovaca protegnula do Srijema, a vojnokrajški ustroj uskoro iza toga proširio na skoro polovicu slavonsko-srijemskog prostora – njemački je postao jezikom komunikacije na znatno većem dijelu hrvatskog prostora. Njegova će upotreba biti razmjerno veća i u novoutemeljenom “civilnom” slavonskom prostoru, naročito nakon što se u njemu u 18. i 19. stoljeću počnu sustjecati sve brojniji njemački kolonisti. Urbana kultura Civilne Hrvatske i Slavonije bila je na prijelazu 18. u 19. stoljeće duboko prožeta njemačkom komunikacijom i kulturom, neovisno o tome je li bila austrijskog ili nekog drugog porijekla.

Ipak, znanje njemačkog će do kraja postojanja Vojne krajine (konačno 1881.) među hrvatskim i srpskim stanovništvom Vojne krajine ostati vrlo ograničeno. Nasuprot tome, mnogobrojne će riječi podrijetlom iz njemačkog jezika biti asimilirane u govoru Hrvata i Srba u Vojnoj krajini. (Još uvijek nema ozbiljnijih istraživanja u germanizmima pučkih govora u vojnokrajškom prostoru.) Učinci mnogobrojnih drugih kulturnih transfera austronjemačke provenijencije, dakako, bit će nesravljivo veći.

Granica širenja njemačkoga jezičnog utjecaja bila je granica Osmanskog Carstva. Kulturnih utjecaja srednjoeuropske, njemačke provenijencije moglo je biti i južno od Save, iako su oni dugo mogli biti samo sporadični. Orijentalna urbana kultura Bosne i Hercegovine, u kojoj su uveliko participirali i urbano inače marginalni Hrvati i Srbi, isključivala je mogućnost uočljivijih akulturacijskih fenomena njemačke provenijencije. Srpski ustanci u Smederevskom pašaluku te konstituiranje autonomne Kneževine Srbije bili su prekretnica i sa stajališta otvaranja putova postupnog prodora njemačkoga najprije kulturnog, a kasnije i jezičnog utjecaja među gornje slojeve stanovništva u Srbiji, odnosno, u dubinu Balkanskog poluotoka. (Dakako, kada je riječ o imperijalnim središtima Carigradu i Solunu te generalno u grčkom slučaju, čitavo se pitanje uveliko drugačije postavljalo.) U slučaju Kneževine Srbije, vrijedi istaći, glavni prijenosnici njemačkoga kulturnog i jezičnog utjecaja inicijalno su bili Srbi – pojedinačno i Hrvati – iz Habsburške Monarhije, koje su u Srbiji sve općenito zvali “Švabe”.

1 Grof Janko Drašković pisao je o tome u svojoj “Disertaciji” (1832.): “Ovo razpačanje narodov pod krunu ungarsku spadajućih trpilo je do cesara Karola. On učini mira s Turci i itiši domaće boje, i svojim mogućestvom, za nim pako Marija Teresija z milostjum i pobožnostjum i na svršetku Josip z silum upeljaše i hodna učine nimačkog jezika i nimačke običaje u sve kuće preštimanije; i črez to i črez tolike zapovedi dvorske obštinskomu zakonu i našim sobskim poveljam ne ugodiše. Od onda već Ungari i Hrvati jednako časti i milosti dvorske gledeći, izgubiše naklon sobski domovini i omraženje među se.” (Janko Drašković, “Disertacija...”, u: Miroslav Šicel (Priredio). “Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda”. Matica hrvatska. Zagreb, 1997., str. 59)

Stanovništvo hrvatskih zemalja Habsburške Monarhije oko 1840. godine

	Hrvati	Srbi	Ostali	Ukupno
Civilna Hrvatska	519.000 98,7%	3.000 0,5%	4.000 0,8%	526.000
Civilna Slavonija	170.000 53,0%	138.000 43,0%	13.000 4,0%	321.000
Banska Hrvatska	689.000 81,4%	141.000 16,6%	17.000 2,0%	847.000

Hrvatska krajina	258.000 51,8%	240.000 48,2%		498.000
Slavonska krajina	127.000 49,1%	123.000 47,4%	9.000 3,5%	259.000
Vojna krajina	386.000 50,9%	363.000 47,9%	9.000 1,2%	758.000
Dalmacija	300.000 77,0%	74.000 19,0%	16.000 4,0%	390.000

	Hrvati	Slovinci	Ostali	Ukupno
Istra	130.000 60,5%	30.000 14,0%	55.000 25,5%	215.000

	Hrvati	Srbi	Slovinci	Ostali	Ukupno
Ukupno	1,505.000 68,0%	578.000 26,1%	30.000 1,5%	97.000 4,4%	2,210.000

(Izvor: Stančić, 1985.: 11)

Dakle, da zaključim. Upotreba njemačkog jezika širila se u hrvatskom etničkom prostoru u ranome novom vijeku u smjeru europskog jugoistoka. Pritom je ona funkcionalno bila u vrlo različitim statusima u pojedinim hrvatskim zemljama. Njemački je najviše bio korišten u Vojnoj krajini. Međutim, kako je vojnokrajinski prostor civilizacijski i kulturno trajno bio inferioran civilnim dijelovima Hrvatske i Slavonije, upotreba njemačkog ostala je "epidermalna", ali je mnoštvo njemačkih leksema i idioma jezično asimilirano u hrvatskim i srpskim narodnim govorima u Vojnoj krajini. Kada je o urbanim nukleusima u Vojnoj krajini riječ, posebno u Slavonskoj vojnoj krajini, njemački su utjecaji bili mnogo uočljiviji. U Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji utjecaj njemačkog je među donjim, podložničkim slojevima bio vrlo slab, ali je u gradovima na različite načine bio mnogo jači – posebno među obrtnicima i trgovcima, iako je uvijek iznova otvoreno pitanje, kojim ćemo se baviti u ovom radu, što bilo koja od ovih tvrdnji konkretno znači. Utjecaj njemačkog

D. ROKSANDIĆ, KONTROVERZE O NJEMAČKOJ KULTURNOJ ...

jezika duž istočnojadranske obale, s ograničenim izuzetkom područja od Rijeke do Senja, bio je vrlo slab. Bilo je to područje u kojem su kontinuirano bili premoćni talijanski jezični utjecaji. Utjecaj njemačkog prestajao je do tog doba na habsburško-osmanskoj granici.²

U hrvatskom su se prostoru lingvalno i kulturološki u ranom novom vijeku suptjecali – kada je o modernim jezicima riječ – talijanski, njemački i turski. Tradicija upotrebe talijanskog bila je najduža i funkcionalno najjustaljenija, iako se areal njegova širenja mijenjao. Turski se jezik u Bosni upravno i kulturološki bio ukorijenio, ali se on kao govorni jezik čak i među bosanskohercegovačkim muslimanima razmjerno vrlo rijetko upotrebljavao. Nasuprot tome, bilo je dosta asimiliranih orijentalnih leksema i idioma. Utjecaji orijentalne kulture bili su nesavršeno ukorijenjeni.

Hrvatski jezik spram njemačkoga i “konzervativna modernizacija” društva u Austrijskom Carstvu (1815.-1848.).

Kada je o njemačkom riječ, funkcionalno i kulturološki – da ne otvaram pitanje njegovih modernizacijskih potencijala – ostvareni prodor bio je nesumnjivo najveći. U vrijeme kada se hrvatsko društvo počelo suočavati s temeljnom problematikom svoje budućnosti, bilo je nemoguće ne suočiti se s pitanjem odnosa prema njemačkom jeziku kao s najvećim izazovom. Nakon sloma Mletačke Republike, koja je već mnogo ranije bila izgubila svoj imperijalni prestiž, usporedno s erozijom moći Osmanskog Carstva u jugoistočnoj Europi početkom 19. stoljeća, Austrijsko se Carstvo činilo “predodređenim” konstituirati imperijalnu “ekumenu” u čitavu tom prostoru ili bar u njegovu velikom dijelu. Rasterećeno baštine Svetoga Rimskog Carstva, opredijeljeno razvijati se kao “Gesamtstaat”, svoju je budućnost, uza sva oklijevanja, vezivalo s njemački posredovanom komunikacijskom integriranošću, neovisno o otvorenim otvorima, prije svega mađarskima.³

Međutim, temeljna jezična problematika tog doba nije se postavljala u tim kolektivističkim pojmovima, što tradicionalna historiografija do danas previđa. Prihvatio bih Bourdieuove napomene s time u vezi:

2 Učinke fragmentacije hrvatskoga etničkog prostora u to doba ipak se ne bi trebalo precjenjivati: “Tako je u vrijeme preporoda 1835-48. god. najveći dio hrvatskog prostora (osim bosansko-hercegovačkih Hrvata) bio okupljen u Habsburškoj monarhiji, ali je i dalje bio isparceliran u niz zasebnih upravnih jedinica: civilnu ili provincijalnu Hrvatsku i Slavoniju (bansku Hrvatsku) u ugarskom dijelu Monarhije, te Vojnu krajinu, Istru i Dalmaciju podvrgnute izravno austrijskoj vlasti.” (Stančić 1985: 3) Zajedničko habsburško podaništvo je nesumnjivo imalo integrativnu funkciju u hrvatskom slučaju

3 “Njemački jezik zadržava i u tom periodu (1815.-1848. – nap. D.R.) svoj položaj kao jezik centralnih ureda i kao dominantni jezik uprave i nastave u svim neugarskim i “netalijanskim” zemljama; drugi jezici u tim zemljama samo su “zemaljski jezici” o kojima se vodi računa na početku nastave u osnovnoj školi i pri usmenom kontaktu birokracije sa stanovništvom; nacionalni pokreti pojedinih naroda, koji se kao kulturni pokreti pojavljuju već u drugoj polovici XVIII st., toleriraju se ukoliko je režim uvjeren da se radi o čisto kulturnim pokretima bez težnji za promjenom postojećeg političkog uređenja.” (Enciklopedija Jugoslavije 6, Zagreb, 1965, 333)

[...] jezične razmjene, ti komunikacijski odnosi par excellence, predstavljaju također i odnose simboličke moći u kojima se realiziraju odnosi snaga između govornika odnosno između njihovih grupa. Ukratko, potrebno je prevladati uobičajenu alternativu između ekonomizma i kulturalizma i pokušati elaborirati jednu ekonomiju simboličnih razmjena.

Svaki čin govorenja i, općenitije, svaka akcija zapravo je konjunktura, susret neovisnih kauzalnih nizova: tu su, s jedne strane, društveno oblikovane dispozicije jezičnog habitusa, koje impliciraju izvjesnu sklonost govorenju i izricanju točno određenih stvari (ekspresivni interes) i izvjesna sposobnost govorenja, definirana u isto vrijeme i kao jezična sposobnost neograničenog stvaranja gramatički ispravnih diskursa i kao društvena sposobnost koja omogućuje da se tom kompetencijom primjereno služimo u određenoj situaciji; s druge strane, tu su strukture jezičnog tržišta, koje se nameću kao sustav specifičnih sankcija i cenzura. (Bourdieu 1992: 13-14)

Primijeniti ovako shvaćen istraživački pristup na hrvatsku situaciju prve polovice 19. stoljeća ne može biti jednostavno. Ponajprije “strukture (hrvatskog) jezičnog tržišta” bile su u to doba uistinu “policentrične”. Obrazovani pojedinci, neopterećeni egzistencijalnim limitima svakodnevice, mogli su u takvoj situaciji i profitirati. Takvih erudita, kultiviranih govornika više jezika, uvijek je bilo u novovjekovnom hrvatskom društvu. Doduše, karijere su mnogo češće pravili izvan hrvatskih granica nego bilo gdje unutar njih. Koliko god višejezičnost mogla biti prednošću, moderna je zajednica morala počivati na jednoznačnoj jezičnoj standardizaciji. Hrvatska je situacija bila tim teža što je izbor trebalo napraviti na dvije razine. Prvo, trebalo se odrediti prema samoj hrvatskoj jezičnoj situaciji, što god to značilo za bilo koga tko bi pitanje postavio, a s druge strane, hrvatsku jezičnu situaciju trebalo je odrediti u odnosu spram svih onih koji s njome na bilo koji način relacioniraju. Hrvatska nacionalna elita bila je svjesna da su jezik i moć nerazlučivi jedno od drugoga. Drugi ovaj izazov bio je usložen time što je Hrvatska, po shvaćanju suvremenika, zemlja na granici “Istoka” i “Zapada”. O tome je izrijekom govorio već grof Janko Drašković, najiskusniji stariji preporoditelj:

Mi usried Europi ležimo, nama se prieti istok i zapad, on tamnotom, ov preizbistrenjem, on stopom iz kojega prije jednoga vieka se oslobodili jesmo ne tijući više u sužanjstvo umno zapasti; ov sjanjem, kojega gledat još odviše nejake oči puka našega jesu. Tu daklje sredoputno popeljanje puka, tomu pako vrlo velika pamet i uvježbanje u časnikih potrebna jest. Ovo pako zagteva za pričeenje svega zla bolje školovanje i svršenije naučenje popovah sviuh bogoštovjah. (Janko Drašković, “Disertacija...”, Karlovac, 1832., u: Šicel 1997: 72)

D. ROKSANDIĆ, KONTROVERZE O NJEMAČKOJ KULTURNOJ ...

Izraz “mi” odnosi se na Hrvate (Ilire), odnosno na “domovinu”, a “domovina” je u to doba, u skladu s dominantnom njemačkom tradicijom, “jezik”:

Pojam o domovini u mlade generacije duguje dubinu i širinu humboldtovskom gledištu da je prava domovina jezik (“Die wahre Heimat ist eigentlich die Sprache.”) (Bratulić 1985: 32)

Izazov je bio shvaćen civilizacijski, a odgovor je mogao biti isto tako civilizacijski, s bitno višom izobrazbom (“vrlo velika pamet”) činovništva i svećenstva kao temeljnom pretpostavkom. Međutim, da bi “sredoputno popeljanje puka” moglo biti uspješno, trebalo je stvoriti jezik koji će udovoljavati potrebama “izazova”. Taj jezik nije mogao biti stvoren bez posredovanja onih europskih jezika koji su svoje ukorijenjenje imali i u hrvatskoj zbilji. U Draškovićevu slučaju bili su to njemački i latinski. Tako njegov “Kratki rječoslovník, nekih u svagdašnjem govorenju neobičnih riečih korenikah za inokrajne” sadržava mnoštvo hrvatskih pojmova – pojmova kojima je bila namijenjena jezičnostandardizacijska funkcija – koje i danas nerijetko bolje razumijemo prema njihovu njemačkom ili latinskom obrascu, npr.,

Blagodariti, dankbar lobnen, gratificare.

Blagopolučje, Glückseligkeit, beata abundantia. (...)

(Janko Drašković, “Disertacija...”, Karlovac, 1832., u: Šicel 1997: 72)

Dakle, Drašković je polazio od pretpostavke da su izobraženi u Hrvatskoj poznavali njemački ili latinski, a da se radi o tome da sve ono što imaju reći kao prosvijećeni ljudi moraju kazati hrvatski i to jezikom koji u mnogim područjima prosvijećenosti tek treba stvoriti. Baštinjeno školstvo predjosefinsko ili jozefinsko trebalo je “nacionalizirati”, implicitna je njegova poruka. Ono što Drašković, kao čovjek skromnih stručnih filoloških znanja nije mogao učiniti, mogli su drugi, stručno spremniji i mlađi:

[...] predstojao je mukotrpan rad na izdizanju tog jezika do onog stupnja izgrađenosti i standardiziranosti na kojoj će moći zadovoljiti potrebe suvremenog društva, visoke kulture i saobraćaja najviših društvenih slojeva, tj. preuzeti funkciju koju je tada u banskoj Hrvatskoj imao njemački jezik. Ubrzani rad na standardizaciji jezika započeo je gramatikama Vjekoslava Babukića 1836. i Antuna Mažuranića 1839, rječnikom (“njemačko-ilirskim”) Ivana Mažuranića i Jakova Užarevića 1842, te nastavljen napose daljnjim radom prve dvojice filologa. (Stančić 1985: 23)

Najveći je pomak, s tim u vezi, bio ostvaren objavljivanjem Mažuranić-Užarevićeva rječnika jer je u dotad nepoznatim razmjerima uzimao u obzir starija hrvatska leksikografska postignuća i to tražeći rješenja za nove leksikografske potrebe:

Mažuranić-Užarevićev rječnik uzeo je u obzir leksikografska ostvarenja ranijih razdoblja, ali u svom leksičkom fondu obazire se na riječi koje

*izgrađuju književnost, obrazovanje i civilizaciju. Rječnik je to u kojem se jezik odražava "ne samo kao pučki govor u potrebi svagdanjoj, već i kao književni jezik i tumačnik i provodič izobraženja i uglađenja europskoga", kako stoji u **Pozivu k pretplati**. (Bratulić 1985: 35)*

Za hrvatsku jezičnu situaciju je simptomatično da je inače slabiji **Ilirsko-njemačko-talijanski rječnik** Josipa Drobnića, tiskanog u Beču od 1846.-1849., tržišno postigao mnogo veći uspjeh, vjerojatno i zato što su hrvatske riječi tumačene i njemački i talijanski, dakle na onim jezicima koji su bili najutjecajni na hrvatskoj urbanoj sceni.

Ipak, ostaje pitanje koliko je uopće ljudi i gdje u Hrvatskoj i Slavoniji govorilo njemački u prvim desetljećima XIX. stoljeća? Popisa stanovništva, kakvi su postali uobičajeni u drugoj polovici istog stoljeća, tada još uvijek nije bilo pa bi bilo kakvo zaključivanje bilo neprimjereno. Protostatističke obavijesti kojima raspoložemo za to doba jedva da mogu išta koristiti. Najkorisnije su kada je riječ o zaključivanju o redu veličina urbano-ruralno i sl.:

Oko 1840. god. Zagreb je imao nešto više od 12.000 stanovnika, Karlovac 7.000, Varaždin 9.000 i tek su oni zajedno sa oko 30.000 stanovnika predstavljali veću ekonomsku i socijalnu snagu u odnosu prema Rijeci sa oko 10.000 stanovnika, Osijeku sa oko 12.000 ili Splitu koji je zajedno s težačkim "varošima" imao 8.700 stanovnika. (...) Do 1847. god. Zagreb je porastao na 15.000 stanovnika, dok su ostali gradovi porasli minimalno ili zastali na istom broju. (Stančić 1985: 9) Međutim, šokantnije su usporedbe preko hrvatskih granica: "Oko 1848. god. Beč je imao oko 400.000 stanovnika, Prag 115.000, Pešta 110.000, Trst više od 80.000 stanovnika." (Stančić 1985: 9)

One nam ništa ne mogu kazati o poznavanju njemačkog kao jezika sredine ili kao jezika dominantne kulture u dijelovima hrvatskog prostora, kao što je bila Hrvatsko-slavonska vojna krajina. U svakom slučaju, teško bi bilo prihvatiti tvrdnju da su početkom 19. stoljeća govornici njemačkoga bili većina gradskog stanovništva.⁴

Točnije bi bilo reći da su većine ponešto znale njemački, često više slušati nego govoriti. Rjeđe su umjele komunicirati standardnim njemačkim jezikom jer je i gradsko stanovništvo posvuda u Hrvatskoj u to doba bilo pretežno nepismeno. Možda bi bolje bilo reći da se gradsko stanovništvo trudilo "misliti" njemački, imajući na umu njegovu srednjoeuropsku kulturu života, nego što je jezik govorilo na način kojim bi bilo ravnopravnim sugovornikom unutar zajednice govornika njemačkog jezika. Ono je na taj način iskazivalo i svoju distancu prema "običnom" puku. Na taj bih način razumijevao i neke izravne iskaze suvremenika:

⁴ "Comprise, enseignée, parlée par la majorité de la population urbaine au début du siècle, elle perd en quelques décennies sa place au profit des langues nationales." (Baric 1996-1997: 1)

D. ROKSANDIĆ, KONTROVERZE O NJEMAČKOJ KULTURNOJ ...

Godine 1842. Vukotinović ponovo s mnogo zanosa izvještava o zabavama, no na jednom mjestu priznaje da je jezik "kod nas Horvatah ili Ilirah uvijek još nječki". (Premierl 1985: 136)

Čak i kada se znalo njemački, pitanje je kakav je to njemački bio. Suglasio bih se s tvrdnjom da su se apropijacije njemačkoga razlikovale od jednoga do drugog kulturnog kruga i dodao bih da je takav, na različite načine "pohrvaćeni" njemački s raznih stajališta mogao biti dosta udaljen od "njemačkoga njemačkog":

Chaque région d'Europe central entretient un rapport particulier avec l'allemand, reflétant la composition de sa population et sa situation face aux informations et à la culture transmises par l'allemand. (Baric 1996-1997: 1)

Suvremenici poput Ivana Kukuljevića ovu su činjenicu vrlo zaoštreno doživljavali, imajući na umu da su se u hrvatskom prostoru sustjecali brojni jezični utjecaji s kojima se nije moglo ravnopravno komunicirati:

Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Talijani, malo Mađari i malo Slavjani, a ukupno (iskreno govoreći) nismo baš ništa! Mrtvi jezik rimski, a živi mađarski, njemački i talijanski, to su naši tutori, živi nam se groze, mrtvi nas drži za grlo, duši nas i nemoćne nas vodi i predaje živim u ruke; sada imamo još toliko sile da se suprotstavimo mrtvom, zamala nećemo moći nadvladati žive ako se čvrsto ne stavimo na svoje noge, tj. ako svoj jezik ne utvrdimo u domovini i ne postavimo ga vladajućim. (Ivan Kukuljević, "Prvi od davnina zastupnički govor na hrvatskom jeziku koji je održao Ivan Kukuljević 2. svibnja 1843. u Hrvatskom saboru", u: Šicel 1997: 157-158)

Temeljna pitanja narodnog samoodređenja u pitanjima jezika i kulture puni svoj smisao dobivala su usporedbom s tima drugima koji su se "duhu vremena" primjerenije prepoznali. Odnos prema jeziku time je postajao temeljni kriterij za provjeru odnosa prema samu sebi u individualnom singularu i kolektivnom pluralu:

[...] pogledajmo samo na susjede, koji su s nami pod istim žezlom austrijskim, svaki od njih: Nijemac, Mađar i Talijan postavio je svoj jezik na prvo mjesto, samo mi ponizni i krotki Slavjani kojih u carstvu imade 17 milijunah, samo mi plašljivi Hrvati i Slavonci, koji u svojoj domovini nismo s nikojim drugim pukom smiješani, bojimo se našega jezika kao kakovog strašila i služimo tuđemu i tuđoj volji i činimo samo ono, što se drugim lijepo i krasno biti vidi, i što je drugim hasnovito." (Ivan Kukuljević, "Prvi od davnina zastupnički govor na hrvatskom jeziku koji je održao Ivan Kukuljević 2. svibnja 1843. u Hrvatskom saboru, u: Šicel 1997: 157-159)

Osim toga, potreba da se javno komunicira vlastitim, “domorodnim” jezikom, mogla je legitimno biti podržavana i s one jezične strane od koje se htjelo osloboditi. Naime, jezik nije samo “forma” već prije svega “sadržaj”:

Razumljivo je da su na hrvatske preporoditelje, ilirce, u ono doba feudalne potlačenosti, tuđinske vladavine i buđenja nacionalne svijesti, najjače djelovali pjesnici slobode, pa su njih i najčešće prevodili i prerađivali. Od njemačkih je pjesnika u prijevodnoj književnosti Ilirizma prije svega zastupan F. Schiller (1795-1805), na kojeg otpada gotovo trećina od ukupnog broja pjesama prevedenih s njemačkog. (EJ 6, Zagreb, 1965, 343-344)

Jedva da je bilo pjesnika hrvatskoga narodnog preporoda koji nisu bili i prevoditelji s njemačkog jezika:

Najvažniji ilirski prevodioci njemačkih pjesama bili su: Lj. Gaj, A. Mihanović, D. Rakovac, D. Demeter, A. Nemčić, S. Vraz, S. Marjanović, I. Kukuljević, M. Bogović, I. Trnski i P. Preradović. (EJ 6, Zagreb, 1965, 344)

Mnogo je važnije imati na umu da je većina tih pjesnika počela pisati svoje pjesme njemački te da to nerijetko nije prestajala raditi ni kasnije, nakon što su se svim svojim intelektualnim potencijalima bili predali stvaranju hrvatskog jezika i književnosti. Isto se događalo i s kazalištem, tako važnom u srednjoeuropskim narodnim preporodima. Početkom 19. stoljeća u Zagreb i druge hrvatske gradove redovito su dolazila putujuća kazališta, dajući predstave isključivo na njemačkom jeziku. Bio je to redovito repertoar kakav se izvodio i drugdje, širom Monarhije, na prvom mjestu plodni A. Kotzebue. Hrvatski narodni preporod u kazalištu počinjao je prevode-
njem, prerađivanjem, oponašanjem njemačkih komada:

*Za hrvatski repertoar najviše se brinuo D. Demeter; on je 1841 osnovao kazališnu biblioteku pod naslovom **Izbor igrokaza ilirskoga kazališta**. U toj biblioteci izašlo je oko 10 svezaka, mahom drama prevedenih s njemačkog. (EJ 6, Zagreb, 1965, 344)*

Drugim riječima, hrvatski gradovi, koliko god bili zahvalna publika njemačkih putujućih kazališta, osjećali su potrebu i za svojim, “domorodnim”. Pritom bi bilo pogrešno zaključivati da se radilo o “nacionalnim frontovima” u teatru. Naprotiv. Kao što su pripadnici hrvatske nacionalne elite marljivo prevodili s njemačkog, ne odričući se izvorne njemačke teatarske komunikacije, tako su i njemački glumci i dramski pisci – ponekad se ustaljujući u Zagrebu ili i negdje drugdje u Hrvatskoj, znali i sami početi raditi za hrvatsku publiku na hrvatskom. Bilo je to još uočljivije u glazbi:

“U godinama nacionalnog preporoda u Zagreb dolazi nekoliko stranih umjetnika. Dok su oni na početku stoljeća nastupali u domovima velikaša

D. ROKSANDIĆ, KONTROVERZE O NJEMAČKOJ KULTURNOJ ...

(npr. koncerti u biskupskom dvoru Johana Nepomuka Hummela 1815, i Jansena 1817), sada glazbenici koji dolaze priređuju javne koncerte. Kroz svoje koncerte strani glazbenici donose ovoj sredini nove informacije o glazbenoj kulturi svojih prostora, ali izvode i ovdje popularne skladbe (npr. varijacije na koju budnicu) jer im to donosi kod publike uspjeh. Zagrepčani su 1836. slušali flautista Antona Ebenhöcha i Wilhelma Kiltraya iz Pešte, 1838. petrogradsku violinisticu, Paganinijevu učenicu Eleonoru Naumann, 1839. pjevačicu Mariju Fisch iz Odeze, a 27. srpnja 1846. koncert je održao i Franz Liszt.” (Blažeković 1985: 117)

Moderno školovani hrvatski glazbenici redovito su bili njemački đaci. Bio je naročito slučaj najtalentiranijega među njima, Vatroslava Lisinskog. Njegove opere “Ljubav i zloba” (1843-45) i “Porin” (1848-1851) su i danas na hrvatskom opernom repertoaru:

Kod J. K. Wisner Morgensterna i J. Stojke svoje je prvo glazbeno obrazovanje stekao i Vatroslav Lisinski (1819-1854), svakako najdarovitiji hrvatski skladatelj preporodnog razdoblja. Nastavivši školovanje u Pragu, tada jednom od najistaknutijih evropskih glazbenih središta, kod K. Fr. Pitscha i J. B. Kittla upoznao je romantički usmjerena glazbena nastojanja. Kao glazbenik Lisinski je djelovao 11 godina radeći kao skladatelj, reproduktivni umjetnik, pedagog, melograf i obrađivač naših narodnih napjeva. Do odlaska u Prag uglavnom sklada budnice, solo-popijevke i kola za glasovir u kojima nastoji ostvariti Gajev program da hrvatska glazba treba na umjetnički način proizlaziti iz narodnog stvaralaštva. Školovanje u Pragu obogatilo je njegovu cjelokupnu skladateljsku ličnost i on se u Zagreb vraća kao glazbenik velike stručne i opće naobrazbe. U okviru nacionalnoga muzičkog pravca Lisinski je u Hrvatskoj utemeljio operu, solo-pjesmu, zbornu i orkestralnu glazbu. (Blažeković 1985: 118)

Nemoguće je bilo odvojiti njemački jezik od njemačke kulture. Svakovrsna iskustva europske moderne u Hrvatsku su bila transferirana s njemačkim posredovanjem. Nacionalizacija hrvatske kulture i modernizacija hrvatskog društva iziskivala je u to doba ne slabljenje već, nasuprot tome, jačanje njemačkih posredovanih komunikacija, iako je “preporodni” cilj bio oprečan – oslobođenje od njemačkog posredništva.

Ipak, njemački je utjecaj posredno bio presudan na razvitak modernog hrvatskog. Da bi hrvatski postao moderno standardizacijski funkcionalan, najveći je problem bio kako “prevladati” regionalne tradicije, ponajprije one pravopisne, koje su u ranom novom vijeku ustrajno udaljavale hrvatske pisane kulture jedne od drugih. Ljudevit Gaj je i počeo svoju reformu s reformom pravopisa:

Krajnczi, Stajerczi y Gorotanczi ili Korosczi bludili szu gledch na nekoje szlove poleg nemschine, Dalmatinczi poleg talianschine, a mi poleg ztaréje magyarschine, tak da zvan vnogih szledeche navlaztito velike razluke med blisnyum bratjum naztale szu... (Lyudevit Gay. "Pravopisz." u: Krtalić 1982: I, 90)

Dalje, s tim u vezi, slijedi i njegov programski zadatak:

*Poleg zjedinyenoga vszih vuchenih szúda, szmé sze kod nasz szamo takov **pravopisz** szvojega imena vrednim nazvati, po kojem sze mi Horvati vuchenéshim – nashlega Szlavzkoga naroda pukom, ne pako nam vu rodu manye ili vishe ztranyszkim narodom /kakovi szu Taliani, Nemczi ili naj zadnyich azianszke korenike Magyaril/ vu jeziku vsze bolje priblisavati budemo mogli. (Lyudevit Gay. "Pravopisz." u: Krtalić 1982: I, 96)*

U tome nije bio usamljen. Potrebu za pravopisnom reformom osjećali su "preporoditelji" vrlo različitih iskustava i motivacija. Uvijek iznova javljao se isti motiv usporedbe vlastite situacije sa situacijama velikih europskih naroda, ponajprije onih najbližih:

Pocsmimo misliti za Boga jedanput, Gerci, Niemci, Englezi, Francuzi, svi narodi jednako pishu, a Slavenci? hú nesmem ni mislit'; nechu od svih Slavencev govoriti, dosta smo mi shaka Ilírah onom, koji nesklad poznati xeli. (...) Iz Beca 24. Prosinca 1835." (Mlato/ Tlopalović. "Lizt iz Becha. u: Krtalić 1982: I, 99)

Što je vrijeme više protjecalo, čitanje njemačke literature poticalo je i hrvatsku elitu na sve dalekosežnije zaključke upravo u vezi s nužnošću emancipacije od njemačkoga kulturnog, a time i jezičnog utjecaja:

U istom duhu govori mudri Arndt: "Eine Nation war verloren, sobald die Vorliebe für die ausländische Sprache unter derselben herrschend wurde..." (Josip Mayer. "Glas rodoljubca." u: Krtalić 1982: I, 131) (Danica ilirska, br. 1, Zagreb, 1836.)

Time je krug inicijalne faze hrvatske nacionalne integracije bio zatvoren. Do "hrvatskoga narodnog preporoda" gornji slojevi hrvatskog društva su dvorske inicijative u vezi s promicanjem upotrebe njemačkog jezika u Hrvatskoj redovito odbijali linijom svojih staleških interesa. "Iura municipalia" hrvatskog plemstva isključivala su mogućnost bilo kakvih njemački posredovanih apropijacija. Tek kada staleškoj "logici" nasuprot bude konstituirana takva hrvatska nacionalna elita koja će hrvatsko društvo, makar i implicitno, anticipirati na povijesno novim pretpostavkama, njemačka, odnosno njemački posredovana europska iskustva, će u sjeverozapadnoj

D. ROKSANDIĆ, KONTROVERZE O NJEMAČKOJ KULTURNOJ ...

Hrvatskoj – prepoznatljivoj jezgri modernizacijskih promjena u hrvatskom društvu – dobiti svoj puni povijesni smisao. Koliko god cilj bio konstituirati društvo sposobno neposredovano komunicirati s Europom i svijetom, njemačko je posredovanje bitno olakšavalo komunikacije bez kojih ne bi bilo ni “zamišljene budućnosti”. Na kraju toga procesa, s konstituiranjem jezika, krug bi se zatvarao još na jedan način koji je tako sugestivno iskazao Ivan Derkos 1832. godine, pozivajući se na Šafaříka:

*A ne može mu se zanekati bratski vez (srodstvo) sa modernim german-skim (njemačkim) i latinskim. Šafařík veli u svom **Abkunft der Slaven**. “Čitavo biće, sadržaj i gradnja slavenskoga jezika ipak je u prvom redu grčko-latinsko-njemačka. Slavenski se jezik nalazi s obzirom na to u onom srodstvu jezika, koje nastaje u tom slučaju, kad izprva srodni jezici, pošto su se tekom vremena pod uplivom različitih unutrašnjih i spoljašnjih tvornih elemenata samostalno razvili i stalno uobličili, kasnije s pomoću trgovine, rata i drugačijega obćenja jedan drugomu posudjuju rieči, kojima se strani biljeg poznaje. (Ivan Derkos, “Duh domovine nad sinovima svojim, koji spavaju”, Zagreb, 1832., u: Šicel 1997: 100)*

Jezici različiti “formom” integriraju se civilizacijski, mentalno jer u svojoj modernosti nastaju na istim temeljima i unutar prepoznatljivih, usporedljivih povijesnih iskustava. U tom je smislu i njemački jezik uistinu bio jedna od najvažnijih dimenzija hrvatske nacionalne integracije i društvene modernizacije.

LITERATURA

- Baric**, Daniel. La langue allemande en Croatie dans la première moitié du XIXe siècle: une prédominance contestée. Mémoire de DEA présenté par Daniel Baric. Université de Paris – Vincennes – Saint-Denis, Paris 1996-1997.
- Bourdieu**, Pierre. Što znači govoriti. Ekonomija jezičnih razmjena. Naprijed, Zagreb, 1992. (Naslov izvornika: Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques. Fayard, Paris, 1989.)
- Brozović**, Dalibor. Standardni jezik. Teorija / usporedbe / geneza / povijest / suvremena zbivanja. Matica hrvatska. Zagreb, 1970.
- Frangeš**, Ivo. Povijest hrvatske književnosti. Nakladni zavod Matice hrvatske (i) Cankarjeva založba. Zagreb – Ljubljana, 1987.
- Franić**, Ante. Hrvatski putopisi romantizma. “Narodni list”. Zadar, 1983. (NB: “Bibliografija”, str. 173-184)
- Gaj**, Ljudevit. Vjekopisni moj nacrtak. “Kaj” Br. I. 1982. Str. 64-81.
- Galac**, Dragutin. O putovanju. U: “Danica horvatska, slavonska i dalmatinska”. Tečaj XII. Broj 45. U Subotu 7. Studenoga 1846. Str. 181-182; Broj 46. U Subotu 14.

Studenoga 1846. Str. 181-184 (sic!); Broj 47. U Subotu 21. Studenoga 1846. Str. 186-187.

Gamulin, Grgo. Hrvatsko slikarstvo XIX. stoljeća. Svezak I. Naprijed. Zagreb, 1995.

Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta. Muzej za umjetnost i obrt. Zagreb, 1985.

Haselsteiner, Horst. Ogleđi o modernizaciji u Srednjoj Europi. Naprijed. Zagreb, 1997.

Heindl, Waltraud. Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848. Böhlau Verlag. Wien-Köln-Graz, 1990.

Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta. Muzej za umjetnost i obrt. Zagreb, 1985.

Jarnević, Dragojla. Dnevnik. (Priredila Irena Lukšić). Matica hrvatska Karlovac. Karlovac, 2000². (NB: "Popis radova Dragojle Jarnević", str. 781; "Izbor iz literature o Dragojli Jarnević", str. 783-784)

Karaman, Igor. "Preporod" u Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture. Školska knjiga. Zagreb, 1980, str. 492-499.

Kessler, Wolfgang. Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Historiographie und Grundlagen. R. Oldenburg Verlag. München, 1981. (Iscrpnā bibliografija!)

Krtalić, Ivan (Priredio). Polemike u hrvatskoj književnosti. Kolo I – Knjiga I. Pet slova rogatih. Mladost. Zagreb, 1982.

Njemačko-jugoslavenski odnosi. U: "Enciklopedija Jugoslavije". Sv. 6/Maklj-Put. Jugoslavenski leksikografski zavod. Zagreb, 1965. Str. 325-356. (Iscrpnā bibliografija starije literature.)

Ravlić, Jakša (ur.). Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik. Matica hrvatska. Zagreb, 1969.

Stančić, Nikša. "Hrvatski narodni preporod 1790-1848." u Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta. Muzej za umjetnost i obrt. Zagreb, 1985, str. 1-30.

"130-godišnjica hrvatskog narodnog preporoda." Kolo. Br. 8/9/10. Kolovoz-rujan-listopad 1966, str. 125-436.

Suppan, Arnold. Oblikovanje nacije u Građanskoj Hrvatskoj /1835.-1918./ Naprijed. Zagreb, 1999.

Šicel, Miroslav. Riznica ilirska 1835-1985. Cankarjeva založba (i) Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb (i) Ljubljana, 1985.

Šicel, Miroslav (priredio). Programski spisi hrvatskog narodnog preporoda. Matica hrvatska. Zagreb, 1997.

Šidak, Jaroslav; **Foretić**, Vinko; **Grabovac**, Julije; **Karaman**, Igor; **Strčić**, Petar; **Valentić**, Mirko. Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret. Školska knjiga (i) Stvarnost. Zagreb, 1990.

D. ROKSANDIĆ, KONTROVERZE O NJEMAČKOJ KULTURNOJ ...

- Tkalac**, Imro. Uspomene iz Hrvatske (1749-1823. 1824-1843.). Matica hrvatska. Zagreb, 1945.
- Trdina**, Janez. Bachovi husari i ilirci. Sjećanja iz mojih profesorskih godina u Hrvatskoj (1853-1867). Grafički zavod Hrvatske. Zagreb, 1980.
- Utješenović Ostrožinski**, Ognjeslav. Zlatna knjiga porodice Utješenovića. (Priredili Ognjeslav Aranicki i Vasilije Krestić). "Zbornik o Srbima u Hrvatskoj, 3". SANU. Beograd, 1995. Str. 213-304)
- Vince**, Zlatko. Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb, 1990².

Auseinandersetzungen über deutsche kulturelle Ausrichtung in der kroatischen nationalen Wiedergeburtbewegung: deutsche Sprache im kroatischen Alltag, 1835-1848

Die Frage nach Status und Funktion der deutschen Sprache während der kroatischen nationalen Integrationsprozesse und während der frühen Modernisierungsphase der kroatischen Gesellschaft in der ersten Hälfte des 19. Jh., insbesondere im Zeitraum der "kroatischen nationalen Wiedergeburtbewegung" bzw. der "illyrischen Bewegung" (1835-1848) ist in der kroatischen Historiographie noch immer offen. Demgegenüber besteht eine in der Tradition eingewurzelte Überzeugung, dass deutsche Sprache eines der größten Hindernisse bei der Herausbildung der modernen kroatischen Sprache und Nation darstellte. Es ist aber unumstritten, dass es in Kroatien des 19. Jh. keine eindimensionale Einstellung zur deutschen Sprache und Kultur gab. Dieser Artikel geht von der Voraussetzung aus, dass deutsche Sprache im kroatischen Falle sowohl im kommunikativen als auch symbolischen Sinne eines der wesentlichsten Mittel in den linguistischen und kulturellen Übertragungen zahlreicher europäischer Werte und Praxen war. Diese Übertragungen waren für die modernisierenden Tendenzen in der kroatischen Gesellschaft, Kultur, Politik und Wirtschaft bzw. für die Herausbildung der modernen kroatischen Nation von wesentlicher Bedeutung.

Diese Übertragungen hatten gleichzeitig eine kroatische Sprach- und Kulturemanzipation zum Ziel bzw. kroatische Selbstbestimmung aufgrund der slawistischen ethnolingualen und kulturellen Voraussetzungen. Im Artikel wird diese sehr zusammengesetzte Problematik aus der Sicht der "illyrischen" Selbstwahrnehmung der kroatischen Erneuerer d. h. der damaligen kroatischen nationalen Führungsschicht betrachtet. Der Artikel erforscht die Einstellung dieser Elite zur deutschen Sprache und Kultur in der kroatischen Gesellschaft jener Zeit. Aus der vorliegenden Forschung ergibt sich die Grundfrage, ob die Angehörigen der kroatischen nationalen Elite die deutschsprachige Kommunikation und die deutschen Kulturübertragungen in der damaligen kroatischen Gesellschaft vom Standpunkt ihrer Auffassung der kroatischen Sprache und kroatischen Kultur bzw. der kroatischen nationalen Interessen für funktional oder unfunktional gehalten haben. Für diese Forschung werden ihre eigenen Aussagen verwendet, vor allem diejenige, die in "Ich-Form" gefasst sind. Die traditional sehr unterschiedlichen Sprachen korrespondierten in der Moderne zivilisatorisch und geistig miteinander, weil ihre moderne Beschaffenheit auf den gleichen Grundlagen und aufgrund der vergleichbaren historischen Erfahrungen entstand. In diesem Sinne stellte die deutsche Sprache eine der wichtigsten Dimensionen der kroatischen nationalen Integration und gesellschaftlichen Modernisierung dar.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LX
Zagreb 2007.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LX, str. 1-401, Zagreb 2007.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša, Mirjana Gross, Tvrko Jakovina

Ivan Kampuš, Franko Mirošević, Ivica Prlender

Tomislav Raukar, Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u

Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Objavlјivanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb